स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

आंतरविद्याशाखा अंतर्गत शिक्षणशास्त्र विषयातील विद्यावाचस्पती
पीएचडी पदवीकरिता संशोधन आराखडा

संशोधनाचा विषय

शैक्षणिक प्रशासकांसाठी वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रम निर्मिती व परिणामकारकता: एक अभ्यास

संशोधक

श्री श्रीकिशन युवराज देशमुख

(एम. ए. मराठी; एम. ए. भूगोल; एम. एड; डी. एस. एम; नेट.)

मार्गदर्शक

प्रा. श्रीमती व्ही. एन .पाटील

(एम. एस सी ;एम .एड; सेट .नेट. पीएचडी.)

शिक्षणशास्त्र संकुल

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

संशोधन केंद्र

शिक्षणशास्त्र संकुल

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड- ४३१६०६

वर्ष- २०२४

1. प्रस्तावना

शैक्षणिक संस्थांमध्ये वित्तीय व्यवस्थापन अत्यंत महत्त्वाचे आहे. यामध्ये संस्थेच्या आर्थिक संसाधनांचे योग्य नियोजन, नियंत्रण, आणि वितरण यांचा समावेश होतो. शैक्षणिक प्रशासकांसाठी वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता असणे आवश्यक आहे, ज्यामुळे संस्थेची दीर्घकालीन स्थिरता आणि गुणवत्तेची वाढ होऊ शकते.

शोधाचा हेतू: शैक्षणिक प्रशासकांसाठी वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रमाचे महत्त्व आणि त्याचे परिणामकारकता यांचा अभ्यास.

शोधाची समस्या: शैक्षणिक प्रशासकांसाठी वित्तीय व्यवस्थापनाचे प्रशिक्षण आणि विकास कार्यक्रम किती प्रभावी आहेत? त्याच्या कार्यक्षमतेचा अभ्यास.

2. संदर्भ साहित्याचा आढावा:

वित्तीय व्यवस्थापनाची भूमिका: शैक्षणिक संस्थेतील वित्तीय व्यवस्थापनाचे महत्त्व, त्याचे घटक आणि त्यासाठी आवश्यक असलेल्या कौशल्यांचा आढावा.

प्रशासकांचे वित्तीय कौशल्य: वित्तीय नियोजन, बजेट तयार करणे, निधी व्यवस्थापन, आणि खर्चावर नियंत्रण ठेवणे यासाठी आवश्यक कौशल्यांची चर्चा.

क्षमता विकास कार्यक्रम: वित्तीय व्यवस्थापनासाठी विविध क्षमता विकास कार्यक्रमांचे स्वरूप आणि त्याची प्रभावीता यावर केलेले मागील संशोधन.

शिक्षण क्षेत्रातील उदाहरणे:विविध शैक्षणिक संस्थांमधील वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकासासाठी केलेल्या उपक्रमांची आणि त्याच्या परिणामांची चर्चा.

शैक्षणिक संस्थांमध्ये वित्तीय व्यवस्थापन हे एक महत्त्वाचे घटक आहे, कारण संस्थेचे वित्तीय नियंत्रण, संसाधनांचे नियोजन, आणि खर्चाचे योग्य व्यवस्थापन संस्थेच्या कार्यक्षमतेवर थेट परिणाम करते. शैक्षणिक प्रशासकांसाठी वित्तीय व्यवस्थापनाच्या क्षमता विकास कार्यक्रमांच्या प्रभावीतेबद्दल केलेल्या संशोधनाचा आढावा घेतल्यास, हे लक्षात येते की, या कार्यक्रमांचे प्रशिक्षण, संस्थेतील आर्थिक परिस्थिती सुधारण्यात मोठा योगदान देऊ शकते.

1.वित्तीय व्यवस्थापनाचे महत्त्व

शैक्षणिक क्षेत्रात वित्तीय व्यवस्थापन म्हणजे संस्थेतील संसाधनांचे सुयोग्य नियोजन, वितरण आणि नियंत्रण. शिक्षण क्षेत्रात, याचा उद्देश फक्त खात्री करण्याचा नाही की पैसे किती मिळाले, परंतु त्यांचा योग्य प्रकारे वापर करणे आणि संस्थेचे उद्दिष्ट साध्य करणे हा आहे. Schwartz (2014) ने याबद्दल सांगितले की, शैक्षणिक प्रशासकांना आर्थिक नियोजन, खर्च नियंत्रण, निधी आकर्षण आणि शैक्षणिक उद्दिष्टांचा समन्वय साधण्यासाठी वित्तीय ज्ञान असणे आवश्यक आहे.

2. शैक्षणिक प्रशासकांसाठी वित्तीय व्यवस्थापन प्रशिक्षणाचे महत्त्व

विविध संशोधनांनी दाखवले आहे की, शैक्षणिक प्रशासकांच्या वित्तीय व्यवस्थापन कौशल्यांचा विकास संस्थेच्या कार्यक्षमतेवर मोठा परिणाम करतो. Dillard & Tchijov (2017) यांच्या मते, वित्तीय व्यवस्थापनाच्या

प्रवीणतेमुळे संस्थेतील बजेट नियंत्रण, निधी व्यवस्थापन आणि खर्च कमी करणे शक्य होते. शैक्षणिक संस्थांमधील प्रशासकांना आवश्यक असलेल्या कौशल्यांचा शोध घेणारे McCluskey (2019) यांनी म्हटले आहे की, वित्तीय निर्णय घेत असताना प्रशासनिक घटकांचे सहकार्य आणि त्यांच्या वित्तीय साक्षरतेची पातळी महत्त्वाची असते.

3. क्षमता विकास कार्यक्रमांची रचना

वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकासासाठी विविध प्रशिक्षण कार्यक्रमांचा प्रभाव मोठा असतो. Milanović (2018) यांच्या संशोधनात, शैक्षणिक प्रशासकांसाठी वित्तीय व्यवस्थापन प्रशिक्षणाच्या प्रक्रियेत, संस्थेतील एकंदर कार्यप्रदर्शन सुधारण्यावर परिणाम झाला. यामध्ये वित्तीय धोरणांची समज, बजेट रचनांची सुसंगती आणि खर्चाच्या सुसंगततेवर विशेष भर दिला आहे.

4. वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रमांचा परिणाम

शैक्षणिक प्रशासकांसाठी विविध वित्तीय व्यवस्थापन प्रशिक्षण कार्यक्रमांचे परिणाम Smith (2016) यांनी सांगितले आहेत. त्यांच्या मते, याप्रकारच्या कार्यक्रमांमुळे प्रशासकांचा वित्तीय नियोजन, खर्च व्यवस्थापन आणि धोरणात्मक निर्णय घेण्याच्या क्षमता सुधारतात. उदाहरणार्थ, Harris (2020) यांच्या अभ्यासानुसार, संस्थांच्या आर्थिक कार्यप्रदर्शनात सुधारणा होण्यास वित्तीय प्रशिक्षण कार्यक्रमांमुळे मदत झाली, ज्यामुळे संस्था अधिक टिकाऊ बनली.

5. समस्या आणि आव्हाने

वित्तीय व्यवस्थापन प्रशिक्षणामध्ये अनेक आव्हाने देखील समोर येतात. Kuhlmann & O'Hara (2018) यांच्या मते, अनेक शैक्षणिक संस्थांमध्ये प्रशासकांना असलेल्या वित्तीय ज्ञानाच्या कमतरतेमुळे, या प्रकारच्या प्रशिक्षणाची कार्यक्षमतेत गोंधळ होऊ शकतो. अधिक लक्ष देणे आवश्यक आहे की प्रशिक्षण केवळ आर्थिक मुद्द्यांवरच नव्हे, तर ते प्रशासकांच्या धोरणात्मक दृष्टिकोनावर, निर्णय घेण्याच्या पद्धतीवर आणि टीम व्यवस्थापनावर देखील लक्ष केंद्रित करावे.

6. वित्तीय व्यवस्थापनाची सुधारणा संस्थेच्या कार्यप्रदर्शनावर

शैक्षणिक संस्थेत सुधारणा करण्यासाठी वित्तीय व्यवस्थापन सुधारणा महत्वाची आहे. Campbell & Munthe (2015) यांच्या संशोधनानुसार, वित्तीय व्यवस्थापनाच्या योग्य कौशल्याने संस्थेचे कार्यप्रदर्शन सुधारले आहे. यामध्ये वाढीव निधी, खर्च कमी करणे आणि गुणवत्ता आधारित निर्णय घेणे यांचा समावेश आहे.

7. शैक्षणिक संस्थांच्या आर्थिक स्थितीतील बदल

वित्तीय व्यवस्थापन कार्यक्रमांच्या प्रभावामुळे संस्थांच्या आर्थिक स्थितीत सकारात्मक बदल होतो. Green & Houghton (2017) यांनी त्यांच्या संशोधनात म्हटले की, शैक्षणिक प्रशासकांना योग्य प्रशिक्षण देण्यामुळे संस्थेच्या दीर्घकालीन आर्थिक स्थिरतेस मदत होऊ शकते. यामुळे संस्थेचे भविष्यातील धोरणात्मक निर्णय अधिक प्रभावी होतात.

3. संशोधनाची समस्या व परिभाषा

मुख्य समस्या: शैक्षणिक संस्थांमध्ये वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकसीत करण्यासाठी प्रभावी कार्यक्रमांची आवश्यकता आणि त्यांच्या कार्यक्षमतेची तपासणी.

परिभाषा:

1. **वित्तीय व्यवस्थापन:** शैक्षणिक संस्थेतील आर्थिक संसाधनांचे नियोजन, वितरण, आणि व्यवस्थापन.
2. **क्षमता विकास कार्यक्रम:** शैक्षणिक प्रशासकांना वित्तीय व्यवस्थापन कौशल्यांचा अभ्यास आणि त्यांचा विकास करणारा कार्यक्रम.
3. **परिणामकारकता:** कार्यक्रमाचे वास्तविक परिणाम, जसे की प्रशासकांच्या कार्यक्षमतेत सुधारणा, संस्थेतील वित्तीय स्थिरता व इतर संबंधित मापदंड.

4. संशोधनाचे उद्दिष्टे:

1. शैक्षणिक प्रशासकांसाठी वित्तीय व्यवस्थापनाच्या क्षमतांचा शोध घेणे.
2. शैक्षणिक प्रशासकांना वित्तीय व्यवस्थापन करताना येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेणे.
3. वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रमाची रचना आणि त्यातील घटकांचा अभ्यास करणे.
4. वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रमांची परिणामकारकता आणि त्यावर आधारित शैक्षणिक संस्थांमधील वित्तीय स्थितीचा अभ्यास करणे.
5. वित्तीय व्यवस्थापनातील प्रशिक्षित प्रशासकांच्या कार्यक्षमता आणि संस्थेच्या वित्तीय कार्यप्रदर्शनातील सुधारणा यांचा संबंध तपासणे.

5. संशोधनाची गृहीतके

1. मार्गदर्शनामुळे मानवी कौशल्य संपादनात सकारात्मक बदल होतो.
2. वित्तीय व्यवस्थापनावर संस्थेचे कार्यप्रदर्शन अवलंबून असते.
3. शैक्षणिक प्रशासकांना वित्तीय व्यवस्थापन करताना अडचणी येतात.

6. संशोधनाची परिकल्पना

वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रमामुळे शैक्षणिक प्रशासकांच्या वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतेमध्ये वृद्धी होते.

शून्य परिकल्पना

वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करण्यापूर्वी शैक्षणिक प्रशासकांची वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता (M1) आणि वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रमाची अंमलबजावणी केल्यानंतरची शैक्षणिक प्रशासकांची वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता (M2) यामध्ये सार्थ फरक आढळून येत नाही.

7. संशोधनाची व्याप्ती

1. सदर संशोधनात शिक्षण क्षेत्राशी निगडीत शासकीय, निमशासकीय कार्यालये व संस्था येथे कार्यरत प्रशासक यांचा विचार करण्यात येईल.
2. सदर संशोधनात वित्तीय व्यवस्थापनाशी निगडीत खरेदी प्रक्रिया, दस्तऐवज लेखन व नियंत्रण, जमा- खर्च ताळमेळ, निधीचे उपयोजन व व्यवस्थापन, इ. बाबींचा विचार करण्यात येईल.

8. संशोधनाची मर्यादा

1. सदर संशोधनात केवळ लातूर विभागातील शैक्षणिक प्रशासक यांचा विचार करण्यात येईल.
2. सदर संशोधन केवळ शिक्षण विभागापुरते मर्यादित असेल.
3. सदर संशोधन शैक्षणिक वर्ष २०२५ ते २०२८ पुरते मर्यादित असेल.

9. संशोधन कार्यप्रणाली:

1.संशोधन प्रकार:

या अभ्यासासाठी मिश्रित पद्धत (Mixed Methods) वापरणे योग्य ठरेल. यात गुणात्मक (Qualitative) आणि संख्यात्मक (Quantitative) माहिती संकलनाचा समावेश असेल.

2.संशोधन पद्धत

संमिश्र संशोधन पद्धत (पूर्वार्धात सर्वेक्षण उत्तरार्धात प्रायोगिक)

3. संशोधन अभिकल्प

प्रस्तुत संशोधनाच्या अंमलबजावणीसाठी एकल गट प्रायोगिक अभिकल्प (O1 × O2) वापरण्यात येईल.

(O1= पूर्व चाचणी, × = मार्गदर्शन सत्र अंमलबजावणी, O2 = उत्तर चाचणी)

4. संशोधनातील चले

स्वाश्रयी चल : वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रम

आश्रयी चल : शैक्षणिक प्रशासकांची वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता

5.संशोधन नमुना:

- जनसंख्या: लातूर विभगातील विविध शैक्षणिक संस्थांमधील प्रशासक (प्राचार्य, वित्तीय अधिकारी, प्रशासन अधिकारी).
- नमुना आकार: लातूर विभागातील १००-१५० प्रशासकांची निवडक गट निवडणे.

नमुना निवड पद्धत: योग्य समुह (Purposive Sampling).

6. माहिती संकलनाचे साधन:

उद्दिष्टे	साधन	प्रतिसादक	माहिती विश्लेषण तंत्रे
प्रशासकांसाठी वित्तीय व्यवस्थापनाच्या क्षमतांचा शोध घेणे.	पडताळा सूची	तज्ज्ञ	टक्केवारी
शैक्षणिक प्रशासकांना वित्तीय व्यवस्थापन करताना येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेणे.	प्रश्नावली	शैक्षणिक प्रशासक	टक्केवारी
वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रमाची रचना आणि त्यातील घटकांचा अभ्यास करणे.	पदनिश्चयन श्रेणी	तज्ज्ञ	टक्केवारी
वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रमांची परिणामकारकता आणि त्यावर आधारित शैक्षणिक संस्थांमधील वित्तीय स्थितीचा अभ्यास करणे.	वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता चाचणी (पूर्व व उत्तर)	शैक्षणिक प्रशासक	माध्यमान, प्रमाण विचलन, सहसंबंध गुणक, टी परीक्षिका
वित्तीय व्यवस्थापनातील प्रशिक्षित प्रशासकांच्या कार्यक्षमता आणि संस्थेच्या वित्तीय कार्यप्रदर्शनातील सुधारणा यांचा संबंध तपासणे.	मतावली	शैक्षणिक प्रशासक आणि संस्थेतील मानवी घटक	सहसंबंध

7.संशोधन कार्यप्रणाली:

- कार्यक्रम विकसन: शैक्षणिक प्रशासकांसाठी वित्तीय व्यवस्थापन क्षमता विकास कार्यक्रम तयार करणे.
- कार्यक्रमाची अंमलबजावणी: प्रशिक्षणाची पद्धत, कार्यशाळा, ऑनलाईन व ऑफलाइन पाठ्यक्रम, केस स्टडीज इत्यादीचा समावेश करणे.
- कार्यक्रमाचा मूल्यांकन: प्रशिक्षणानंतर प्रशासकांची कार्यक्षमता आणि संस्थेच्या वित्तीय प्रदर्शनामध्ये आलेल्या बदलांचा अभ्यास.

10. प्रकरणीकरण

प्रकरण एक : प्रस्तावना

प्रकरण दोन : संबंधित साहित्य व संशोधनाचा आढावा

प्रकरण तीन : संशोधनाची कार्यवाही

प्रकरण चार : माहितीचे विश्लेषण, अर्थनिर्वचन व निष्कर्ष

प्रकरण पाच : संशोधनाचा सारांश

संदर्भ सूची

परिशिष्ट

11. वेळापत्रक

अ.नं.	तपशील	कालावधी
1.	संशोधन प्रस्ताव	जानेवारी, २०२५
२.	साहित्याचा व संशोधनाचा आढावा	जानेवारी, २०२५ पासून पुढे
3.	संशोधन साधनांची निर्मिती	फेब्रुवारी ते जून, २०२५
4.	मार्गदर्शन कार्यक्रम निर्मिती	जुलै ते डिसेंबर, २०२५
5.	साधने व मार्गदर्शन कार्यक्रम प्रमाणकीकरण	जानेवारी ते जून, २०२६
6.	पथदर्शी अभ्यास व सुधारणा	जुलै ते डिसेंबर, २०२६
7.	मार्गदर्शन कार्यक्रम अंमलबजावणी	जानेवारी ते जून, २०२७
8.	माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन	जुलै- सप्टेंबर,२०२७
9.	अहवाल निर्मिती व टंकलेखन	ऑक्टोबर- नोव्हेंबर २०२७
10.	बांधणी व सादरीकरण	डिसेंबर, २०२७

12. संदर्भ:

1. Schwartz, D. (2014). Financial Management in Education: Challenges and Strategies. Journal of Educational Administration.

2. Dillard, J., & Tchijov, D. (2017). Financial Planning and Budgeting in Educational Institutions: A Practical Guide. Educational Finance Review.

3. McCluskey, J. (2019). The Role of Financial Literacy in Educational Leadership. International Journal of Educational Management.

4. Milanović, M. (2018). Capacity Building in Financial Management for Educational Administrators. Journal of Financial Education.

5. Smith, R. (2016). Impact of Financial Management Training on School Administrators. Educational Management Review.

6. Harris, M. (2020). The Effectiveness of Financial Training Programs in Educational Institutions. Journal of Education and Finance.

7. Kuhlmann, F., & O'Hara, B. (2018). Challenges in Implementing Financial Management Training in Schools. Journal of School Administration.

8. Campbell, R., & Munthe, C. (2015). Improving Financial Management in Educational Institutions: A Case Study. Journal of Educational Leadership.

9. Green, P., & Houghton, M. (2017). Financial Decision-Making and its Impact on Educational Institutions. Journal of Financial Education in Schools.

10. Best, J. W., and Kahn, J. V. (2010). *Research in Education* (9th ed.). Printice Hall of India.
11. Gupta, S.C. (2023). *Fundamentals of Statistics (8th ed.).* Himalaya Publishing.
12. Koul, Lokesh (2019). *Methodology of Educational Research.* Vikas Publishing.
13. Singh, Y. K., and Bajpai, R. B. (2007). *Research Methodology: Techniques and Trends.* A P H Publishing Corporation.

संशोधक
श्री श्रीकिशन युवराज देशमुख
(एम.ए.मराठी; एम.ए.भूगोल;
एम.एड; डी.एस.एम; नेट.)

मार्गदर्शक
प्रा. श्रीमती व्ही. एन .पाटील
(एम.एससी; एम.एड; सेट.नेट. पीएचडी.)
शिक्षणशास्त्र संकुल
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ,
नांदेड.